

Г.Қ. Әбішева* , Г.К. Абзудинова

Павлодар педагогикалық университет, Қазақстан, Павлодар қ.

*e-mail: abisheva_gulnara1982@mail.ru

МӘШХҮР ЖҮСІП ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТОПОНИМИКАЛЫҚ КЕҢІСТІК

Топонимикалық бірліктер тілдің басқа құралдарымен қатар поэтикалық шығармадағы шындықты көркем ұғыну элементтері болып табылады. Мәшхүр Жүсіп шығармаларының көркем топонимикалық бірліктерді зерттеу поэтикалық ескерткіштердің көркем-философиялық құндылықтарын анықтау үшін үлкен маңызға ие.

Мақалада Мәшхүр Жүсіп Көпейұлының шығармаларындағы топонимдердің танымдық сипаты, олардың географиялық және әкімшілік атаулардың орналасқан жерін анықтаумен қатар, белгілі бір тарихи кезеңдегі діни орындардың әлеуметтік-саяси және экономикалық-мәдени, діни-философиялық жағдайын көрсетудегі рөлін дәйектеу мақсат етіледі.

Осы тұрғыда Б.Тілеубердінің теориялық еңбегіне, әдеби-теориялық еңбектерге және Мәшхүр Жүсіптің көркем шығармаларына сараптама жасалады.

Мәшхүр Жүсіп шығармаларының поэтикалық ономастикасы, оның ішінде топонимикалық бірліктердің жұмсалымдық ерекшеліктері әлі зерттелген жоқ.

Поэтонимикалық аяны құрайтын жер-су атаулары Мәшхүр Жүсіп шығармаларында авторлық материалдың негізгі поэтикалық сипатының қалыптасуына да әсер ететіні зерделенеді. Топонимдердің қолданысы автордың көркемдік және әлеуметтік дүниетанымын байқататыны анықталады. Бұл тұрғыда топонимдер поэтикалық мәтінді композициялық тұрғыдан көркемдеуде өте маңызды рөл атқаратыны дәйектеледі. Сонымен қатар табиғи-географиялық объектілерге сәйкес көркем шығармадағы топонимдер жіктеледі; поэтикалық топонимияның географиялық кеңістігі анықталады; діни сипаттағы шығармаларындағы топонимикалық атаулардың қолданыстық ерекшеліктері анықталады. Көркем мәтінде нақты топонимдер әдеби ономастика компоненттеріне айналатыны және шығармаға ерекше оң беретіні, өзіндік үлкен мағыналық сипаты болатыны айтылады. Географиялық нысандарының атаулары діни пайымдары, қажылыққа бару туралы Мәшхүр Жүсіптің ойларына шолу жасауға үлкен үлес қосады.

Түйін сөздер: ономастика, жалқы есім, топонимдер, полионимдер, антропоним, көркем мәтін, ойконимдер, діни антропоним.

G.K. Abisheva*, G.K. Abzuldinova

Pavlodar Pedagogical University, Kazakhstan, Pavlodar

*e-mail: abisheva_gulnara1982@mail.ru

Toponymic space in the works of Mashkhur Zhusup

Toponymic units, along with other means of language, are elements of artistic understanding of reality in a poetic work. The study of artistic toponymic units of Mashkhur Zhusup's works is of great importance for identifying the artistic and philosophical values of poetic monuments.

The article examines the cognitive nature of toponyms in the works of Mashkhur Zhusup Kopeev, along with the definition of their geographical and administrative names, in order to argue their role in reflecting the socio-political, economic, cultural, religious and philosophical position of religious places in a certain historical period.

In this context, the examination of the theoretical work of B. Tleuberdi, literary and theoretical works and artistic works of Mashhur Zhusup is carried out.

The poetic onomastics of Mashhur Zhusup's works, including the peculiarities of the use of toponymic units, has not yet been studied.

It is studied that the names of the earth and water that make up the poetonymic sphere also influence the formation of the main poetic character of the author's material in the works of Mashhur Zhusup. It is established that the use of toponyms traces the artistic and social worldview of the author. In this context, it is argued that toponyms play a very important role in the compositional design of a poetic text. Toponyms in a work of fiction are also classified according to natural and geographical objects; the geographical space of poetic toponymy is determined; the operational features of toponymic names in works of a religious nature are determined. The literary text notes that specific toponyms become com-

ponents of literary onomastics and give the work a special background, have their own great semantic character. The names of geographical objects make a great contribution to the overview of religious ideas, thoughts of Mashhur Zhusup about pilgrimage.

Key words: onomastics, personal names, toponyms, polyonyms, anthroponyms, literary texts, oikonyms, religious anthroponyms.

Г.К. Абишева*, Г.К. Абзулдинова

Павлодарский педагогический университет, Казахстан, г. Павлодар

*e-mail: abisheva_gulnara1982@mail.ru

Топонимическое пространство в творчестве Машхур Жусупа

Топонимические единицы наряду с другими средствами языка являются элементами художественного осмысления действительности в поэтическом произведении. Изучение художественных топонимических единиц произведений Машхур Жусупа имеет большое значение для выявления художественно-философских ценностей поэтических памятников.

В статье рассматривается познавательный характер топонимов в произведениях Машхур Жусупа Копеева, наряду с определением их географических и административных названий, с целью аргументации их роли в отражении социально-политического и экономика-культурного, религиозно-философского положения религиозных мест в определенный исторический период.

В этом контексте проводится экспертиза теоретического труда Б. Тлеуберди, литературно-теоретических трудов и художественных произведений Машхур Жусупа.

Поэтическая ономастика произведений Машхур Жусупа, в том числе особенности употребления топонимических единиц, до сих пор не изучена.

Изучается, что названия земли и воды, составляющие поэтонимическую сферу, влияют и на формирование основного поэтического характера авторского материала в произведениях Машхур Жусупа. Установлено, что употребление топонимов прослеживает художественное и социальное мировоззрение автора. В этом контексте утверждается, что топонимы играют очень важную роль в композиционном оформлении поэтического текста. Также классифицируются топонимы в художественном произведении по природно-географическим объектам; определяется географическое пространство поэтической топонимии; определяются эксплуатационные особенности топонимических названий в произведениях религиозного характера. В художественном тексте отмечается, что конкретные топонимы становятся компонентами литературной ономастики и придают произведению особый фон, имеют свой большой смысловой характер. Названия географических объектов вносят большой вклад в обзор религиозных представлений, мыслей Машхур Жусупа о паломничестве.

Ключевые слова: ономастика, личные имена, топонимы, полионимы, антропонимы, художественные тексты, ойконимы, религиозные антропонимы.

Кіріспе

Көркем шығармадағы топонимдік лексиканың қолданысының әртүрлі сипаты болады. Поэтонимдер авторлық ойларды көркемдік тұрғыдан беруде өз құрамына антропонимдік бірліктермен қатар топонимдерді қоса алады, яғни көркемдік тұрғыдан топонимдер де үлкен рөл атқарады.

Антропонимдік бірліктердің тәсілдері әр алуан. Көркем шығармада нақты рөл атқара отырып, топопоэтонимдер ойконимдер, орронимдер, гидронимдер және т.б. түрінде ұсынылады. Топонимикалық бірліктің көмегімен құрылған материалдың кеңістіктік тұрғыдан оқшаулануы көрсетіледі, ол өз кезегінде прецеденттік баламалары бар ассоциативтік есімдерге арналған негіз бола алады.

Поэтонимикалық аяны құрайтын аталмыш нысандар Мәшһүр Жүсіп шығармаларында да бар және авторлық материалдың негізгі поэтикалық сипатының қалыптасуына да әсер етеді. Мәшһүр Жүсіп шығармаларында топонимикалық атауларды қолдану барысында түрлі тәсілдердің көмегімен жүзеге асқанын байқауымызға болады.

Сондай-ақ көркем шығарманың идеялық сипатын ашу үшін жұмсалып тұрған географиялық объектілердің бейнелі қолданысы Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы топонимдік атаулардың тағы бір ерекшелігі болып табылады.

Бейнелілік, көркемдік аясында, әрине, белгілі бір тарихи кезең мен автордың шығармашылық жоспарлары көрініс табады. Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы топонимдердің тікелей аймақтық сипаттамасымен қатар, осы тіл

бірліктерінің лексикалық параметрлері де анықталды. Ақын туындыларындағы араб-парсы географиялық атауларының қолданылу аясы автор қолданған лингвистикалық интерпретация жолдарын іздеуге түрткі болады.

Біздің зерттеуіміз үшін поэтикалық ойконимдер, полионимдер мен комонимдер, поэтикалық орронимдер сияқты белгіленген географиялық нысандар типіндегі топонимдер ерекше қызығушылық тудырады. Сонымен бірге біз тағы бір ақындық категорияны – гидронимдерді назардан тыс қалдыра алмадық. Оларда да автордың шығармашылық идеяларының сипатын да байқай аламыз.

Материал және әдістер

Мақалада талдауға түсіп отырған материалдың ерекшелігі және қойылған міндеттерді орындау қажеттілігіне байланысты интерпретациялық түсініктеме, қорыту, салыстырмалы және стилистикалық талдау әдістері қолданылды. Аталмыш әдістер Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы топонимикалық кеңістіктің халықтың діни-философиялық тұжырымдарымен байланыстылығын ашу үшін, Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы топонимдердің мифологиялық, діни және тарихи сипаттағы кең көлемді мәліметтерді бейнелеу барысында қажетті лингвистикалық стилистикалық әлеуетке ие бола алатынын және поэтикалық топонимдердің Мәшһүр Жүсіп шығармашылығындағы қолданысы және олардың философиялық-діни сипаттарын анықтау үшін қолданылды.

Бейнелілік, көркемдік аясында, әрине, белгілі бір тарихи кезең мен автордың шығармашылық жоспарлары көрініс табады. Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы топонимдердің тікелей аймақтық сипаттамасымен қатар, осы тіл бірліктерінің лексикалық параметрлері де анықталды. Ақын туындыларындағы араб-парсы географиялық атауларының қолданылу аясы автор қолданған лингвистикалық интерпретация жолдарын іздеуге түрткі болады.

Әдебиетке шолу

Біздің зерттеуіміз үшін поэтикалық ойконимдер, полионимдер мен комонимдер, поэтикалық орронимдер сияқты белгіленген

географиялық нысандар типіндегі топонимдер ерекше қызығушылық тудырады. Бірінші топқа топонимдер объектілерінің физикалық-географиялық орналасуына сәйкес ойконимдер – қала (полионимдер), ауылдар (комонимдер) атаулары анықталды.

Мәшһүр Жүсіптің шығармаларында Шам, Медине, Бағдат, Мекке, Мысыр, Йемен, Хорасан, Бұрса, Рум, Қағба сияқты топонимдер қолданылған. Солардың әрқайсысына тоқталып, танымдық тұрғыдан мән-маңызын сипаттау – біздің мақаламыздың мақсатын айқындайды.

Ономаст ғалым Б. Тілеубердиев тіліміздегі топонимдердің лексикалық құрамы этномәдени ақпараттардан құралатынын, оның бойында өткен дәуір мен кезеңдердің ізі сақталатынын, жалпы тілдің өзі мәдени қор, сақтау қоймасы іспетті екенін зерттеулерінде қарастырды (Абдрахманов, 31 б.).

Эксперимент бөлімі

Құрылымдық, семантикалық және функционалдық аспектілерде поэтикалық топонимияның этномәдени және лингвистикалық кеңістігін анықтау жүзеге асырылды. Бұл тұрғыда ассоциативті эксперименттер әдісі қолданылды, топонимдердің танымдық ерекшеліктері анықталды. Топонимдердің семантикасы, олардың астарындағы ұғымдардың түсінігі анықталды.

Ассоциативті эксперименттер ассоциативті тезаурус құруға мүмкіндік береді. Өйткені ана тіліндегі тілдік сананың ассоциативті-вербалды желісін модельдеу арқылы Мәшһүр Жүсіптің көркем шығармаларындағы топонимдердің тарихи-мәдени мәнісі және поэтикалық топонимияның географиялық кеңістігі анықталды.

Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы жалқы есімдердің ішінде географиялық нысандардың атаулары үлкен рөл атқарады. Географиялық нысандарының атаулары діни пайымдары, қажылыққа бару туралы Мәшһүр Жүсіптің ойларына шолу жасауға үлкен үлес қосады.

Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы топонимия географиялық және әкімшілік атаулардың орналасқан жерін анықтаумен қатар, белгілі бір тарихи кезеңдегі діни орындардың әлеуметтік – саяси және экономикалық-мәдени, діни-философиялық жағдайын көрсете алатыны аталмыш ассоциативті эксперимент арқылы жүзеге асырылды.

Нәтиже және талқылау

Көркем шығармадағы топонимдерді үш топқа жіктеуімізге болады:

1) бірінші топқа автордың шығармашылық қиялынан туған ойдан шығарылған топонимдер жатады. Көбінесе мұндай топонимдерді жасау тілде бұрыннан бар формаларға сәйкес жүреді;

2) екінші топ нақты топонимдерден тұрады. Бұл жағдайда автор өзі ойдан шығармаған, шын мәнінде бар топонимикалық бірліктерді пайдаланады;

3) үшінші топтың топонимдері аралық орынды алады. Автор, әдетте, нақты топонимдерді өзгертілген түрде қолданады.

Қазіргі кезеңде көркем-әдеби шығарма тіліндегі топонимдік лексиканың қолданысы мәселелері зерттелген ғылыми еңбектер баршылық, бірақ оларда топонимдердің қолдану заңдылықтарының мәнісі туралы толыққанды талдау, түсінік берілмеген.

Біздің ойымызша, көркем мәтіндерде қолданылатын топонимдерді тереңірек зерттеу үшін автордың әдісі мен стилінің ерекшеліктерін, сондай-ақ оның өмірбаяндық фактілерін ескеру қажет.

Осы тұрғыда біз Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы топонимдік лексиканы зерделеу барысында қаламгер шығармалары оның ниеттерінің атрибутивтік көрінісі ретінде берілген маңызды тарихи-географиялық материалды қамтитынын және топоэпонимдер ойконимдер, орронимдер, гидронимдер және т.б. түрлерінде берілетініне көз жеткіздік.

Шын мәнінде бар (тіпті сәл өзгертілген түрде) топонимдерді көркем әдеби мәтінде қолдану, әдетте, автордың өмірбаянындағы белгілі бір фактілермен байланысты. Бұл топонимдерді зерттеу автор өмірбаяны мен әдеби шығарманың құрылу тарихына жүгінуге көмектеседі.

Бірінші топқа топонимдер объектілерінің физикалық-географиялық орналасуына сәйкес ойконимдердің атаулары – қалалардың атаулары (полионимдер), ауылдар (комонимдер) атаулары жатады.

Мәшһүр шығармаларынан ойконимдердің саны айтарлықтай екенін байқадық және олар тарихи контексте осы ескерткіштердің динимистикалық семантикалық бірлестіктерін анықтайды. Мәшһүр Жүсіптің шығармаларын оқи отырып, оларда қолданылған топонимдік лексика арқылы ақынның өмірлік жүріп өткен жолда-

рын байқай аламыз. Мәшһүр Жүсіптің 5 жасынан бастап-ақ хат танығанын, оның Хамеретдин хазіреттің медресесінде дәріс алғанын, бір ғана дін сабағын емес, араб, парсы, шағатай тіліндегі кітаптарды да қатты қадағалап оқытатынын, кітаптың тек қарасын танытып қоймай, ішкі мазмұн, мән-мағынасына дейін тәптіштеп түсіндіргенін, арабтың, парсының тілін үйреткенін ақынның өмірбаяндық деректерінен білеміз. Шығыстың классикалық әдебиетімен де жақсы таныс болған. Ақынның өзінің оқып-тоқығандарын кейіннен шығармаларына да арқау етіп отырған. Әрине, осы шығармаларында топонимдерді қамтуы да заңдылық.

Ақын Орта Азия қалаларына да сапар шеккен. Осы сапарының құнды нәтижесі – сол өңірлердегі тарихи әңгіме, аңыз, шежіре сөздерінің жазылып алынуы және дерек ретінде өзінің көркем туындыларында қолдана білуі. Мәшһүр Жүсіптің шығармаларында авторлық идеяларының шоғырлануына ықпал ететін ойконимдердің бірі – *Шам* топонимі.

Шам – астанасы Дамаск болып табылатын Сириядағы мемлекеттің ежелгі атауы. Ол Осман империясы ыдырағанға дейін 1922 жылға шекті қолданылған. Шам шаһары десе, қазақы санаға алдымен әл-Фараби мен Бейбарс әз Захир бабаларымыз түседі. Шам топонимі Мәшһүр шығармаларында Мекке, Мәдинә, Бағдад және Бахара, Мысыр топонимдерімен қатар қолданылады.

Бозбаланы ай кесіп жалдап жатыр,
Жүк жөнелтіп Бағдад, Бахра, *Шамға* (Аyto, 96 б.).
Стамбул, патша болсаң, Құдыс, *Шамға*,
Бұхар мен хәкім болсаң, Һүндістанға.
Ағылшын, Қытай, Жапон (Иапон), Румды алып,
Дін түзеп, әмір етсең бұл жаһанға (Echevarria, 11 б.).

«Ер Ғұшман қазы әулетінен сұлтан Фатих сұлтан атлығы халифа Фатих қылып, Стамбулды алып, Айя-Софияда бес уақыт намаз оқытқан сол ер екен. Онан бұрын халифалық та әр шаһарға, әр тұқымға көшіп жүріпті: *Шамда*, Бағдатта, Мысырда, ең аяғы Бұрсанда» (Echevarria, 86 б.).

Саны жоқ тақыр пұлдың жиған тамға,
Жейтін уыз табылмақ тегін нанға.
Бозбаланы ай кесіп жалдап жатыр.
Жүк жөнелтіп күнбе күн Мысыр, *Шамға*
(Qreshat, 139 б.), –

деп Пайғамбарымыздың алғашқы керуені туралы жырлайды.

Сондай-ақ қаламгердің діни тақырыптағы шығармаларынан Мекке топонимін көптеп кездестіреміз.

Мекке – Сауд Арабиясындағы қала, мұсылмандардың қажылық орны. Мұхаммед 570 жылы Меккеде дүниеге келді және өзінің пайғамбарлығын осы жерден бастады. Ол арабтардың ежелгі мәдени орталығы болып саналады. Ислам діні бойынша, Адам ата мен Хауа, Шис, Ибрахим, Исмаил пайғамбар осында өмір сүрген. Онда Кааба, әл-Харам мешіті бар. Пайғамбар (сас) туған қаласы Меккеге ерекше көңіл бөлген. Мәдинаға көшкенде, алғашқы туған жерін есіне алады.

Мәшһүр Жүсіп:

«Сонда жердің ашылған аузы қай жер?» –
Десеңдер, осы күнгі тұрған *Мекке!*
Мұнымды бекер деген кітап қарар.
Халқыма білгенімді айтсам жарар.
Көк пен Жердің аузы сол болғандықтан,
Құдайға жылаушылар сонда барар (Qreshat, 4 б.), –

деп Мекке қаласының құдіретін айтып өтеді.

Мәшһүр Жүсіптің «Ізбас қажы» атты шығармасында Мекке туралы көбірек айтылған. Сонымен қатар Мұхаммед пайғамбарға арналған діни дастандарында, имандылық туралы поэзиялық туындыларында қасиетті жер туралы молынан беріледі.

Нұры көкке тіреліп тұрғаннан соң,
Тамаша етіп *Меккеге* бұлар келді (Ауто, 28 б.).
Ақ бұлттан басында қол шатыры,
Мәдина мен *Меккенің* көркі келді (Ауто, 119 б.).
Жанымыздың жайы үшін *Мекке* бардық,
Деп шығып ек: «Құдайға біз құрбандық».
(Сүлейменова и др., 324 б.)

Сонымен қатар, Мәшһүр Жүсіп Мекке-Мединаға келген алғашқы қажылар туралы деректі әңгімелер, өлеңдер, дастандар жазып, қазақ қажылығы туралы ауқымды ақпарат қалдырды. «Ізбас қажы» дастанында ақын қажылықтың мәнісін ашып көрсеткен. Қажылықтан аман-есен оралған Избас қажыға амандаса барғанда естіген әңгімелерін Мәшһүр Жүсіп өлең сөзбен әңгіме етіп жазған. Осы сапарда басынан қанша қиындықтар өткерсе де, Қағбаны жеті рет айналып өткенін өлеңмен өреді. Оны Мәшһүр Жүсіп былайша келтіреді:

Сонан соң *Мекке* келіп жеті айналдық,
Тәпсі алып, Құран алып, ыңғайландық.

Жабудан ақша беріп, кестіріп ап,
Қайтуға енді ел- жұртқа ыңғайландық
(Echevarria, 239 б.).

Меккеден кейінгі жиі айтылатын топоним – *Медине*. Медине – Сауд Арабиясының батыс бөлігінде орналасқан қала. Исламның пайда болуынан жүздеген жыл бұрын қала Ясриб деп аталды. Меккеден кейінгі екінші қасиетті қала болып саналады. Мұхаммед пайғамбардың қонысымен бұл қала Ислам мемлекетінің астанасы, мұсылмандардың орталығы болды. Пайғамбарымыз (с.ғ.с) өмірінің соңғы жылдарын осында өткізген. Осында жерленген.

Мәшһүр Жүсіп жазбаларында:

«..Сол кезде Мекке халқын 12 жыл бойы жалпы саны 40-тан аспайтын дос та, жар таппай, 53 жыл ақыры 613 жылы һижрета Милада болатын Мақрадағы Мединаға көшті» (Smith, 254 б.), – дей отырып, Мұхаммедке қырық жасында пайғамбарлық беріліп, Ислам дінін қабылдаған ең бірінші адам -Хадиша екенін атап өтеді.

Сонымен қатар:

«Мекке, Мекерма, Медина мунира күні Ферғана келіп, хазіретті хандар Габдрахман бап, Габдрахим бап, габдихалил бап хандар Габдрахим бап сияқты кәпірлермен алмастырды. Бұл адамдар әулетінен шыққан Қарахан хан болған» (Smith, 85 б.).

«Жанқұтты ұлы-Сатбек, Сәділбай, Боқай. Бұл Секербай заманында аузында ілулі тұрған, көзі қазақ жақсылықтары бар Жанқұтты Мұса еді. Өзі қажы барып, *Медине* мүнәреде жаннат-ал-бақияда қалып, басына қойдырған тасында: «Қазақ-Арғын-Жанқұтты-Ботантай ұғлы. Мекке мен Мединені көрмеген кісі анадан тумадым десе де болар!»- деп жаздырған»-делінеді (Smith, 98 б.). Осылайша қажылықтың игілігі туралы айтып өтеді.

Мәшһүр Жүсіп шығармаларында тағы бір жиі кездесетін қала аттарының бірі – *Бағдат*. Бағдад-Ирактың астанасы, Бағдад халифатының әкімшілік орталығы. Бағдатты Халифа Мансур 762 жылы Мадина ас Салам (бейбіт қала) деген атпен салған және Аббасид халифатының астанасы болған. Бұл топонимнің шығу тегі *Боги дод* сөзінен шыққан (халықтың кедей топтарына садақа берген бақ деген мағынаны білдіреді), өйткені аптасына бір рет Наушеруан патша осы бақта адамдарға садақа ұйымдастырып, олардың өмірлік мәселелерін тыңдаған екен (Сүлейменова и др., с.21).

Мәшһүр Жүсіп өзінің «Хаятбақшы» дастанында:

Пай тақыты патшаның *Бағдат* екен,
Наушеруан ғәділ екен патшасы оның (аның)
(Аyto, 85 б.) –

деп, кейіпкерінің шығыс халықтары аңызында жиі кездесетін Бағдат шаһарының патшасы екенін айтады. Бағдат шаһараның патшасы Наушеруан ақынның өлеңдерінде әділдік пен мейірімділіктің символы ретінде көрсетіледі және оның бейнесі арқылы Мәшһүр Жүсіптің шығыстық аңыздарды жақсы білгендігін аңғартады.

Хорасан – лексикографиялық анықтамалықтарда батыс мағынасын беретін Ирандағы аймақтың атауы. Ол Парсы мен Ирактың шығысында орналасқан.

С. Назарзоданың монографиясында Хорасан түріктермен көршілес тұратын және ислам дінін уағыздайтын әдемі және дана халқымен танымал өлке ретінде айтылады (Мадиева: 2004)

Мәшһүр шығармаларында:

Уа, дариға, не істемекпін ғаріптікке,
Содан да мен кезбе болып қалдым, міне.
Шам, *Хорасан*, Ғират жаққа бет түзедім,
Ғаріп жайдың мағынасын білдім, міне, (Аyto, 102 б.) –

деген жолдар бар. Сонымен қатар Мәшһүр Жүсіптің «Жақсы Ғабдолла хан» деген әңгімесінде Хорасан туралы айтылып өтеді. Осы еңбекте Хорасан топонимімен бірге Тос шахары, Самарқанд, Ғирақ, Йемен деген атаулар беріледі.

Мұндағы Йемен – семантикалық мәні «бата алған» деген мағынаны беретін Араб түбегінің Оңтүстік бөлігіндегі елдің атауы (Сүлейменова и др., с. 60). Зерттелген ескерткіштерде Йемен «мақсатқа жетудің соңғы нүктесі» деп белгіленген:

Бала күнде мен өзім бір түс көрдім,
Көргеннен-ақ сол түсті көңіл бердім.
Күллі *Йемен* жұртынан жан жақтырмай,
Сол түсімнің жоруын шын деп білдім.

Йемен туралы «Құдайды қолдан жасаушылар әлегі» деген әңгімесінде де бар. Онда: «Баяғы заманда Хыбыш деген жұрт болыпты, *Йемен уалайты* делінеді. Ныжаш деген сұлтаны болыпты. Оның қол астында Абыраһа деген патшасы болыпты» (Аyto, 112 б.) деп басталып, сол патшаның аң аулап жүріп көп жүргіншілерге

кез болғаны, олардың зиарат етуге Меккеге кетіп бара жатқаны, Абдыраханың оларды тоқтатпақшы болғаны, бірақ жолаушылардың оны тыңдамай кетіп қалғаны, оны қызғаныш көріп, Абдыраханың өз қаласында шіркеу тұрғызғаны айтылады.

Мысыр – Африканың солтүстік-шығыс бөлігіндегі Ніл өзені бойында құрылған ертедегі мемлекет (8). XII-XIII ғасырларда Мысырды барып билеген қазақтан шыққан Мақсұн деген атпен белгілі Аралхан деген хан болған. Мақсұнның әкесі Тәңірберді, одан кейін Мухаммед ибн Тоғын, Бейбарыс деген кісілер XII- XIII ғасырларда Үргеніш, Сырдария бойынан Мысырға әскерлікке барып, ол жерде «мәмлүк қыпшақтары» деп аталады. Ол туралы Мәшһүр Жүсіптің еңбектерінен біле аламыз. Мәшһүр Жүсіптің айтуынша: «Ер Тұғрұл Мысыр өлкесіне қол басы болып барып, халқының жауын жаулады (XI ғ.). Елханның балалары көндігер құбан жұрты мәмлүк қыпшақтары бұрынғының сөзі бойынша халифаның қол астына қарап, «көндігердің ауыр қолы» деп аталған. Мәшһүрдің бұл сөзі тарихта талай жерде кездеседі.

Сонымен қатар Мәшһүр Жүсіптің «Шонтыбай қажы» деген шығармасында да Мысыр топонимі бар:

Жолдас боп Биендемен барған бірге,
Шариф жай барып жатқан абзал жерге.
Шам шариф, *Мысыр*, Бейрут патшалары
Танданған: «Неткен жан!» — деп Биенде ерге.
Сықылды керуен дүние болып көшкен,
Шамшырақ жүз жыл жанған бір күнде өшкен!
Ішінде өзге жанның формы бөлек,
Көрініп көп ішінде көзге түскен.
Мұнда да басшы болған қалың елге,
Бақыты асқан өз тұсында күннен-күнге
(Echevarria, 246 б.), –

дейді. Шығарманың аты айтып тұрғандай, туындының ерекшелігі – ол қажылыққа барушылардың көркем шежіресі іспетті.

Мәшһүр Жүсіп шығармаларында кейбір топонимдер бірнеше рет қайталанып айтылады, олардың кейбірінің өзіне тән трихи ерекшеліктері бүгінгі күні өзгерген. Солардың бірі – Ғират топонимі. Мәшһүр Жүсіпте және басқа да шығыстық аңыздарда Ғират деп қолданылады, жалпы қолданыста ол топоним – Герат. Гератта әйгілі Әлішер Науаи туған, сол жерде өмірінің соңғы күндерін өткізген. Сол кездері Герат Хорасанның астанасы (қазіргі

Өзбекстан мен Иранның аумағы) – Мауераннахр провинциясының аумағына қарасты болған, Әмір Темір құрған мемлекет болды.

Мәшһүр Жүсіпте: «Сұлтан Фатих гушман қазы әулетінің сұлтаны атлас Халифа Фатих жасады, Стамбулды алып, Аия Софияда бес намаз оқыды. Бұрын халифат әр шаһарарға, әр тұқымға: шамада, Бағдатта, Египетте, ең соңында өтті» (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, 72 б.), – деген жолдар бар. Осы жерде назар аудартатыны – Бұрса топонимі.

Бұрса – Анадолының солтүстік-батысындағы ірі қала, Ыстамбұл, Анкара және Измірден кейін төртінші ең үлкен қала және Бұрса облысының орталығы, Улудаг тауының етегінде (2500 м) Мармара теңізінің жағалауында орналасқан. Бұрса өзінің мешіттерімен, Осман империясының алғашқы кезеңдеріндегі ескерткіштерімен, көптеген саябақтарымен және әсем тау бөктерімен әйгілі. XIV ғасырдағы Улуджами мешіті (үлкен мешіт) Селжук стиліндегі 20 күмбездер мен аркалармен назар аудартады. Б. з. д. 184 жылы фин патшасы Пруссий негізін қалаған және оның есімімен Пруссия деп аталған. Тілдік ерекшелікке байланысты Бурса аталып кеткен (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, 418 с.).

Мәшһүр Жүсіпте:

Стамбул, патша болсаң, Құдыс, Шамға,
Бұхар мен хәкім болсаң, Һүндістанға.
Ағылшын, Қытай, Жапон (Иапон), Румды алып,
Дін түзеп, әмір етсең бұл жаһанға (Echevarria, 12 б.).

«Рум ғалымдарын мілзім қылған дәлелі – бұрынғы сахабалар айтты, табғынлар айтты: «Олар өзімен замандас еді. Иззет табғыннан бұл мытаһырыңларының айтуы дұрыс емес!»- деп (Echevarria, 135 б.).

«Екінші Болгар ғалымдарының «Хайла шарығы»- деп шығарған сөзін мансұққа шығарған: «Бұлардың көзі жоғалмай, жұрт түзелмейді»- деп. Осы айтылған екі жұртқа соғыс ашқызған- Әмір Темір көреген. Илдірім Баязиттің тұсында Рум уалаятын жаман харап қылған» (Echevarria, 204 б.).

Сонымен қатар «Бұл қазақ қай уақытта «үш жүз» атанған? (екінші нұсқа)» әңгімесінде:

Қырық сан Қырым,
Отыз сан Рум,
Он сан Оймауыт...
Ноғайлының елі бір алаша тайдан бүлініпті, –

деген жолдар бар (Echevarria, 135 б.). Осындағы Рум – Римнің, содан кейін Шығыс Рим (Византия) империясының мұсылман Шығыс елдеріндегі атауы. XI ғасырға дейін Византия құрамына кірді. XI ғасырдың аяғында Кіші Азияны селжұқтар жаулап алғаннан кейін, шығыс авторлары «Рум» атауын тек Кіші Азияға жатқызды. Демек, Кония Сұлтанатының тағы бір атауы – Рум сұлтанаты. Мысалы, Физулидің «Ләйлі-Мәжнүн» поэмасында Рум-Сирияның жанындағы Түркі жері (Шам), деп берілген. Рум топонимі Мәшһүр Жүсіптің тарихи әңгімелерінде және аңыз сарынындағы шығармаларында жиі қолданылған.

Қалалардың атаулары поэтикалық топонимияның маңызды құрамдас бөлігін алады, қандай да бір қала туралы айтылған мәліметтер қандай да бір тарихи және діни оқиғалар туралы оқшауланған ақпарат береді. Кейде зерттелетін ескерткіштердің топонимикалық лексикасының лингвистикалық ерекшеліктерін қарастырған кезде географиялық атаулардың көмегімен белгілі бір кезеңдегі өмірдің әлеуметтік-мәдени және экономикалық реңктерінің көрінуінің маңыздылығы анықталатынын байқауға болады. Яғни, поэтикалық антропонимика топонимикамен тығыз байланысты, өйткені біреуі көркем бейнені қалпына келтіруде екіншісінің маңыздылығын анықтайды.

Мәшһүр Жүсіп шығармаларында географиялық дереккөздердің тікелей атауларымен қатар аппелятивтер және діни сипаттағы жалқы есімдерден пайда болған елді мекендердің атаулары, діни атаулар ерекше орын алады. Ойконимдердің бұл тобы аталмыш атаулардың өзіне тән белгілері бар нақты діни оқиғалар болып өткен діни сипаттамасын көрсетеді. Оның жарқын мысалы ретінде *Қағбаны* алуымызға болады.

Мәшһүр Жүсіпте:

Шайхы ер екен Самдағы бір әулие
Бір сағатта мың жылдық жолға жүрер.
Таң намазын- пентін үйінде оқып,
Парызын *Қағбада* тамам қылар (Echevarria, 243 б.).

««Қағбаны» Ибраһим-Смағұл пайғамбар құрған. Және ол, келіп бос үйге, не қаласа, онда сол орындалады деген. Ұлы жоққа ұл береді, қызы жоққа қыз береді. Жарлы байып, ауру жазылады!» деген (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, 56 б.).

«Бұл Шыңғыс хан ақылды, данышпан, терең ойлы адам болды. Қанша жұртты қырып,

қиратып алып жүргенде, ешкімнің дініне қарсылығы болмаған. Бұхарай-Шәріфке барып, дін жайын сұраған:

- Құдайдың бірлігіне, барлығына, күштілігіне өзім әбден сенулімін! – деген. Намаз, ораза, зекетке қарсылық айтпаған. Жалғыз-ақ: «Қағба тасы» – деген сөзге: – Өзі осындай айдай әлемді жаратқан Құдай болады да, бір-ақ үйден табылады деген сөз ғақылға сыймайды! – деген» (Мәшһүр-Жүсіп Көпеев, 25 б.).

Осы мысалдардағы Қағба, бәрімізге белгілі – Меккедегі үлкен алаңның атауы, мұсылмандардың қажылық орны, намаз кезінде мұсылмандар бет-әлпетін Қағбаға бағыттайды.

Кааба – араб тілінен аударғанда «құрметті, ұлы, ұлы жер» дегенді білдіреді. «Текше», мағынасы бар. Бұл ретте «Байтүл Харам», яғни «ең көне, ең алғашқы» және «қасиетті үй» деген мағынаны береді. «Қағбаның тек исламмен және арабтармен ғана байланысы бар және ол Мұхаммед пайғамбар (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) өмір сүрген тұста пайда болды деп сену қате. Құранның «Әли Имран» сүресінің 96-аятында: «Негізінен адам баласы үшін Меккеде алғаш құрылған үй (Қағба) бүкіл әлемге мұбарак және тура жол», – деп баяндалады. Бұл аят Меккенің барша адамзат үшін ерекше мекен екенін нұсқайды.

Осы қасиетті Қағбаның ғылыми тұрғыдан қалай зерттелгенін таразыласақ. Мысырлық маман, Каир университетінің география профессоры Хусейн Камалуддин су үстіндегі жанартау жарысы нәтижесінде алғашқы құрлық Қағба орналасқан жерде пайда болғанын ғылыми тұрғыдан анықтады. Ол құрлықтың сол жерден тарай бастағанын, бұған дейін барлық құрлықты су басып тұрғанын атап өтеді. Сонымен қатар, ұзақ есептеулер мен модельдеу негізінде Мекке, нақтырақ айтқанда Қағба орналасқан жер, бүкіл жердің орталығы екенін дәлелдеді. Егер қолыңызға дүниежүзінің картасын алып, ортасынан бүктеп, бір-біріне қосып көрсеңіз, бұған анық көз жеткізесіз» (Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, 410 б.).

Ақынның тілдік тұлғасын оның ономастикасын зерделемей зерттеу мүмкін емес, өйткені бұл дүниетанымның, ішкі әлемнің, ақынның өзінің шығармашылық идеяларын жүзеге асыруда қолданған аялық білімінің көрінісі және салыстырмалы жеке авторлық кеңістікті құрайтын мағыналардың ерекше жүйесі, іс жүзінде осы автор әлемінің бейнесін көрсетеді. Мәшһүр Жүсіптің шығармаларында діни сипаттағы ой-

конимдерден басқа да ойконимдер кездеседі. Олардан да біз ақынның жүріп өткен жолының, шығармашылығының, өмірлік тәжірибесінің ізін байқай аламыз.

Біз үшін кім жыласын, кім езілсін,
Суға аққан толқынында шөп-шар салам?!
Кереку алыс жер ғой жер түбіндей,
Баяннан жөнелтерлік болмады адам
(Echevarria, 228 б.).

Осы жерде назар аударғалы отырғанымыз – Кереку ойконимі. Кереку – Павлодар қаласының бұрынғы атауы. Бұл атау жергілікті халық арасында 19-20-шы ғасырларда тарихи түрде бекітілген. Халық бұл атауды 18-ші ғасырда қазіргі Павлодар маңайындағы тұзды көлдерден тұз өндірген орыс көпесі Н. Коряковпен байланыстырады. Бірақ лингвистер мұнымен келіспейді, себебі, «Коряков» сөзінің «Кереку» болып өзгеруі қазақ тілі заңдылықтарына сәйкес емес. Басқа болжам бойынша қазіргі қаланың орнында Бәсентиін руының Апай тармағының ауылы болған. Олар Ертіс өзенінің жайылма ағашынан киіз үйдің керегесін жасаумен айналысқан. Осыған байланысты Кереку атауы «кереге» сөзінен шыққан делінеді.

Ерінсең Омбы, Семей баруына,
Сол бөксең ауыр батпан шойын-дағы.
Құр қалсаң қарап тұрып мархабаттан
Азабың арылмайды бойындағы (Echevarria, 63 б.).

«Сарыарқа деген кім» деген еңбегінде ол қазақ жерін жоғалтып, патшаның отарлық талап-арызына түскенін жазады. Алдымен әңгіме қазақтың байтақ жері, рулық қоныстар туралы, содан соң 500-600 жылдардағы қазақ тарихы туралы болып отыр. Сарыарқа-ноғай дәуірінен келе жатқан қазақтардың мекендейтін орны.

«Қозы-Көрпеш-Баян Сұлу» поэмасымен байланысты. Бұл жер – Қытайдың, Жоңғар қалмақтарының Орта Азия хандығына басып кіруінен 24-ші рет қорғалған, бұл жер үшін қазақ халқы, оның көптеген батырлары, көптеген батырлары қан төккен болар еді.

Омбы ойконимі. Омбы – Ресей қаласы, орналасқан жері Ертіс және Ом өзендерінің бойы. Ғылым, мәдениет, спорт, өнеркәсіптің ірі орталығы. Қала Сібірдегі халық саны бойынша екінші орында (Новосибирскіден кейін). 1918-1920 жылдардағы Ресей мемлекетінің астанасы. 1934 жылдан Омбы облысының орталығы.

Омбы қаласының тарихы Қазан төңкерісіне дейін Қазақстанмен тығыз байланысты болды. Омбыда көптеген танымал қазақ ағартушылары оқып, білім алды. 1813 жылы қазақ жастарын Батыс Сібір генерал-губернаторлығының қазақ жерлерін басқару мекемелеріне дайындау мақсатында Омбыда Сібір әскери орыс-қазақ желілік училищесі ашылды. Осы училищені Ш. Уәлиханов, М.Шорманов бітірген. Осы әскери оқу орнының негізінде 1845 жылы Омбы кадет корпусы ашылды. 20 ғасырдың басында Омбының оқу орындарында көптеген танымал қазақ қайраткерлері (А. Бөкейханов, С. Сейфуллин, Н. Нұрмақов, С. Сәдуақасов және т.б.) білім алған.

Мәшһүр Жүсіп те Омбыға, Семейге барып білім ал деп, тәрбиеленіп осу үшін, биік әлемдік деңгейге көтеріліп, рухани-мәдени, ғылыми жолға түсу үшін білім алу керек дегенді айтады.

Семей ойконимі. Семей өңірі қазақ тарихындағы қасиетті өлкенің бірі. Семей Алаш Орда автономиялық үкіметінің астанасы, қаланың сол жағалауы 10 жыл бойы Алаш қаласы болғаны белгілі. Мәселен, 1917 жылғы 13 желтоқсанда Орынборда ІІ жалпықазақ Құрылтай жиналысында Алашорда қаласын Алашорда ұлттық-аумақтық автономиясының астанасы етіп белгілеу туралы шешім қабылданды, оның басшылығы 1918 жылғы наурызда Алаш қаласына қоныс аударды.

Бұл күн Семей қаласының ресми түрде Астанаға айналғанын көрсетеді. Семейде қазақ халқының ұлттық саяси элитасы біріктіріліп, Алаш Орда үкіметін Орталық Азия өңіріндегі ең ықпалды, басты саяси күшке айналдырды. Сондықтан Семей дегенде Алаш арыстары ойға келеді. Бұл Алаш идеясының алтын бесігі, асыл өзегі болған Семей қаласының ХХ ғасырдың басында саяси ықпалы, экономикалық белсенділігі, өмір сүру сапасы өте жоғары болғандығымен байланысты. Сондықтан Мәшһүр Жүсіптің «Ерінсең Омбы, Семей баруыңа, Сол бөксең ауыр батпан шойын-дағы. Құр қалсаң қарап тұрып мархабаттан Азабың арылмайды бойыңдағы», -деуі жайдан-жай емес, ол білім іздеген адам осы қалаларға барады дегенді айтқысы келеді. Сонымен қатар өзі осы Алаш зиялыларымен қарым-қатынаста, байланыста болғандығынан хабардар етеді.

«Сарыарқаның кімдікі екендігі» атты еңбегінде қазақтың жер-суынан айрылып, патшаның отаршылық талауына түскенін жазады. Алдымен қазақтың кең жер, ата-қонысы жайында, бұдан арғы 500–600 жылғы қазақ тарихынан әңгіме қозғайды. Сарыарқа – қазақтың Ноғайлы заманынан бері қарай мекендеп, туып-өсіп келе жатқан жері. Арқадағы жер аттарының аталу тарихын «Қозы-Көрпеш – Баян сұлу» жырымен байланыстырады.

Сұраған мұсылман бар бізден бұрын,
Қазан, Қырым, Орал мен Орынборым.
Соңынан сол мұсылман сен де шұбал,
Көркейтіп, дін исламның көркейт нұрын
(Echevarria, 68).

ХХ ғасырдың басында Қазан, Уфа, Орынбор қалалары жәдидшілдіктің орталығы ретінде түркі-мұсылман халықтарын біріктіргені тарихтан белгілі. Осы қалалардағы «Мухаммадия», «Хусаиния», «Ғалия» жәдидтік медреселері қазақ жастарын зайырлы біліммен қаруландырып, олардың болашақ ұлт зиялылары ретінде қалыптасуына әсер етті. Жәдидтік мектеп-медреселер патшалық билік тарапынан түркі-мұсылман халықтарын діни және ұлттық ерекшелігі бойынша біріктіретін және орыс мемлекеттілігіне қарсы құрал ретінде қарастырылған болатын. Мәшһүр Жүсіптің жоғарыдағы өлең шумағында қазақ жастарын осы қалаларға барып, білім алуға шақырғаны айтылады.

Қорытынды

Қорытындылайтын болсақ, Мәшһүр Жүсіптің діни аңыздары мен шығармаларында біршама ойконимикалық бірліктер қолданылғанын, оларды зерттеу барысында біз осы топонимикалық бірліктерді қолдану автордың идеялық пікірлерінің семантикалық бірлестіктері ретінде қызмет еткенін және көркем образдардың тікелей лексикалық мағыналарының анықтамалары ассоциативті деңгейде жасалғанын анықтадық. Әрбір топоним белгілі бір семантикалық жүктемені көтеретінін анықтадық. Сонымен қатар шығармалары барысында кездескен басқа да ойконимдерді саралау арқылы біз Мәшһүр Жүсіптің жүріп өткен жолдарынан, өміріндегі тәжірибесінен хабардар бола аламыз.

Әдебиеттер

- Абдрахманов А.А. Историко-этимологическое исследование топонимов Казахстана. Автореферат дис... доктора фил. наук. – Алма-Ата, (1991). – С.58
- Ayto J. Twentieth Century Words. – Oxford University Press, Oxford, 1999
- Echevarria M. (2008) / 20 Best Foreign Loanwords in English // <https://www.altalang.com/beyond>, November 17.
- Qreshat J. Y. (2019) / The history of loan words in English and its impact on the English Lexicon // ISSN 23945125, Journal of Critical Reviews . – Vol. 6, №1. – P. 9.
- Smith J. (2009) / Old English: A Linguistic Introduction // Cambridge University Press. – ISSN 9780511812330 <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812330> – P. 199.
- Сүлейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Ақанова Д.Х. 2008. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Астана: Арман-ПВ. – 392 б
- Мадиева Г.Б. Имя собственное в контексте познания. – Алматы: «Қазақ университеті», 2004.
- Жанұзақ Т. Қазақ ономастикасы. Казахская ономастика. I том. – Алматы, 2006
- Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы (2008) Шығармалары. 12 том. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, – 363 б.
- Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы (2007) Шығармалары. 11 том. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ – 418 б.
- Мәшһүр-Жүсіп Көпеев (2005) Таңдамалы өлеңдері. – Павлодар: ЭКО – 1 т. – 425 б.
- Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы (2005) Шығармалары. 5 том. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ – 410 б.
- Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы (2006) Шығармалары. 8 том. – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ – 470 б.
- The New American Webster Handy College Dictionary. – Albert and Loy Morehead, New York, 1981.
- Назарзода С. (2004) Лингвистические особенности изучения классических письменных памятников (на примере «Аджойб-ул-маhlukот и гаройб-ул -мавджудот» Асидии Туси) / С. Назарзода. – Душанбе – 332 с.
- Расторгуева В.С. (2003) Этимологический словарь иранских языков: в 2 т. /В.С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М. – 327 с.
- Суперанская А.В. 1984. Что такое топонимика.–Москва: Наука. – С.52
- Тілеубердиев Б.М. (2006) Қазақ ономастикасының лингвоконцептологиялық негіздері: Фил. ғыл. докт. диссертация. – Алматы – 130 б.

References

- Abdrahmanov A.A. (1991) İstoriko-etimologicheskoe issledovanie toponimov Kazahstana. Avtoreferat dis... doctora fil.nauk (Historical and etymological study of toponyms of Kazakhstan. Abstract of the dis... Dr. Phil) (in Russian)
- Ayto J. (1999) Twentieth Century Words. Oxford University Press, Oxford, 1999. (in English).
- Echevarria M. (2008) / 20 Best Foreign Loanwords in English // <https://www.altalang.com/beyond>, November 17.
- Janūzaq T. (2006) Qazaq onomastikasy. Kazahskaia onomastika [Kazakh onomastics] (In Kazakh, in Russian)
- Madieva G.B. (2004) İmä sobstvennoe v kontekste poznania [Proper name in the context of cognition] (in Russian)
- Mashkhour Zhusup Kopeyevich. Works. 12 vol. Pavlodar: Scientific and Production Foundation “ECO”, 2008. 363 p. (In Kazakh).
- Mashkhour Zhusup Kopeyevich. Works. 11 vol. Pavlodar: “ECO” Scientific Research Foundation, 2007. 418 p. (In Kazakh).
- Mashkhour-Zhusup Kopeev. Favorite poems. Pavlodar: ECO, 2005. 1 vol. 425 p. (In Kazakh).
- Mashkhour Zhusup Kopeyevich. Works. 5 vols. Pavlodar: Scientific and Production Foundation “ECO”, 2005. – 410 p. (In Kazakh).
- Nazarzoda S. Linguistic features of the study of classical written monuments (on the example of “Ajoib-ul-mahlukot and garoib-ul-mavjudot” Asidii Tusi) S. Nazarzoda. Dushanbe, 2004. 332 p.
- Qreshat J. Y. (2019) / The history of loan words in English and its impact on the English Lexicon // ISSN 23945125, Journal of Critical Reviews . – Vol. 6, №1. – P. 9.
- Rastorgueva VS Etymological dictionary of Iranian languages: in 2 vols. B.C. Расторгуева, Д. И. Edelman. M., 2003. 327 (in Russian).
- Smith J. (2009) / Old English: A Linguistic Introduction // Cambridge University Press. – ISSN 9780511812330 <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812330> – P. 199.
- Süleimenova E.D., Şaimerdenova N.J., Смағұлова J.S., Ақанова D.H. (2008) Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі [Dictionary of sociolinguistic terms] (In Kazakh)
- Superanskaia A.V.(1984) Chto takoe toponimika [what is toponymy] (In Russian)
- The New American Webster Handy College Dictionary (1981). Albert and Loy Morehead, New York, 1981. (in English)
- Tleuberdiev B.M. Linguo-conceptual bases of Kazakh onomastics. Phil. science Dr. dissertation. Almaty, 2006. 130 p. (In Kazakh).